

O'SMIRLARDA AGRESSIV XULQ ATVORNI NAMOYON BO'LISHIDA OILANING ROLI

*Yunusova Guzal Sultonovna,
Farg'ona davlat universiteti. Psixologiya kafedrasida dotsenti, Psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

*Turdimatova Elnoz Erkinjon qizi,
Fargona davlat universiteti. Psixologiya Ixtisosligi bo'yicha 2-bosqich
magistratura talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola o'smirlik yoshidagi bolalarda agressiv xulq atvorni namoyon bo'lishida oilaning ta'siri haqida yozilgan bo'lib, ushbu mavzuda ilmiy izlanishlar olib borgan psixolog olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari taxlil qilingan. Shuningdek, o'smirlik davrida agressivlikni keltirib chiqaruvchi omillar to'g'risida mulohaza yuritilgan

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, agressivlik, oila, ota-ona, xarakter, psixologiya, namoyon bo'lish, munosabat, tajovuz, ijtimoiy muhit.

РОЛЬ СЕМЬИ В ПРОЯВЛЕНИИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

*Юнусова Гузал Султоновна,
Доцент кафедры психологии, доктор философских наук (PhD) в области психологических наук, доцент. Ферганский государственный университет*

*Турдиматова Елноза Эркинжоновна,
Ферганский государственный университет. магистрант 2 курса психологии.*

Аннотация. В данной статье написано о влиянии семьи на проявление агрессивного поведения у детей подросткового возраста, а также проанализированы научные исследования психологов, проводивших научные исследования на эту тему. Кроме того, рассмотрены факторы, вызывающие агрессию в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Подростковый возраст, агрессивность, семья, родители, характер, психология, проявления, отношение, агрессия, социальная среда.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

*Yunusova Gozal Sultonovna,
Fergana State University. Associate Professor of the Department of Psychology,
Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Associate Professor*

*Turdimatova Elnoz Erkinjonov,
Fergana State University. 2nd stage master's student in psychology*

Annotation. This article is written about the influence of the family on the manifestation of aggressive behavior in children of adolescent age, and the scientific research works of psychologists who conducted scientific research on this topic were analyzed. In addition, the factors that cause aggression in adolescence have been considered.

Keywords:

Adolescence, aggressiveness, family, parents, character, psychology, manifestation, attitude, aggression, social environment.

O'smirlik davrida psixologik muammolarni bartaraf etish hamda tarbiyalash masalalari hozirgi davrning eng dolzarb muammosiga aylangan. Oila, maktab, jamiyatning o'sib kelayotgan avlodga bo'lgan axloqiy-ma'naviy, siyosiy-ijtimoiy, ideologik talablari kun sayin ortib bormoqda.

Bugungi kunda kelajak avlodga ta'sir qilayotgan hamda uning kechinmalarini

o'zgartiradigan ichki va tashqi omillarni ko'z oldimizga keltirish juda qiyin.

O'smirlilik davrini o'rganuvchi ko'pchilik olimlar agressiya, emotsional qo'zg'alishni, jahl chiqqan holatlarda balog'atga yetmagan bolalarda psixologik muammolar qanday namoyon bo'lishiga ko'proq e'tibor qaratganlar. Chunki, bu yoshda ularda hayot tajribalari yetarli bo'lmaydi, lekin boshqalar tomonidan tan olinishga va mustaqil bo'lishga intiladilar. O'smirlilik davri insonni bolalikdan -yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi inson ontogenetik rivojlanishining eng xarakterli davrlaridan biridir.

O'smirlilik davri tarkibida o'g'il va qiz bolalar birdek tegishli bo'lgan yuqori va past darajadagi agressiv harakatlar bilan bog'liq bo'lgan yosh ko'rsatkichlari mavjud. Semenyukning tadqiqotlariga ko'ra 10-11 yoshdagi o'smirlarda jismoniy agressiya yuqori ko'rsatkichda bo'lsa, 14-15 yoshdagi o'smirlarda birinchi darajada agressiyaning verbal ko'rinishi chiqadi. Biroq bu jismoniy agressivlik namoyon bo'lishining yoshga qarab pasayishi emas. Agressiyaning barcha shakllarining namoyon bo'lishining maksimal ko'rsatkichlari (jismoniy va verbal agressivlik) 14-15 yoshda aniq ko'rinadi. Ammo jismoniy va verbal agressivlikning o'sish dinamikasi inson o'sib ulg'ayganda bir xil emas. Jismoniy agressivlikning namoyon bo'lishi garchi ortib borsada sezilarli emas. Ammo, verbal agressivlikning namoyon bo'lib borishi o'sish sur'ati ancha tez. Shuni ta'kidlash mumkinki, kichik yoshda, masalan, 10-11 yoshda agressivlikning turli shakllari o'rtasidagi farq sezilarli emas. Ya'ni ular turlicha ifodalangan bo'lsada ularning paydo bo'lishi chastotasi bo'yicha farqlar sezilmaydi. 14-15 yoshdagi o'smirlar orasida agressivlikning yuzaga kelish chastotasi aniqroq va sezilarli farqlar mavjud. Agressivlikning turli shakllarining namoyon bo'lishining tuzilishi bir vaqtning o'zida ham, yosh ham jins xususiyatlariga bog'liq. Erta o'smirlilik davrida o'g'il bolalarda jismoniy agressivlik ustunlik qiladi. Qizlar esa jismoniy agressivlik bir oz ifodalanadi ammo qizlar agressivlikning og'zaki, verbal usulini afzal ko'radilar. Endi 12-13 yoshda o'g'il bolalarda va qizlarda ham agressivlikning ani shakli bu negativlikdir. Aytish kerakki Bass va Darkining agressivlik konsepsiyasidagi negativlik tushunchasi bu muxolifat harakati sifatida o'rnatilgan qonun qoidalarga qarshi bo'lib, u passiv qarshilik ko'rinishida ham mavjud qoida meyorlar urf-odatlariga qarshi, faol kurash shaklida ham namoyon bo'lishi mumkin. 12-13 yoshda o'g'il bolalarda ikkilamchi agressivlik jismoniy shakilda, qizlarda esa verbal shakilda amalga oshiriladi. 14-15 yoshdagi o'smirlarda negativizm va verbal agressiya o'g'il bolalarda dominantlik qilsa, qizlarda asosan verbal agressivlik shakli dominantlik qiladi. Jismoniy agressivlik shakli bu yoshdagi o'smirlar orasida hatto o'g'il bolalarda ham dominant emas. Shunisi aniqki, yoshdan qat'iy nazar tajavuzkor xatti xarakatlarning barcha shakllari qizlarga qaraganda o'g'il bolalarda ko'proq namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tajavuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onalariga bog'liqligi turli darajada. A.Bandura va R. Waltersning tadqiqotiga ko'ra tajavuzkor va tajavuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onasi bilan identifikatsiyalashishi turlicha. Ushbu tadqiqot o'smir o'g'il bolalar ortasida tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ota-onalari bilan identifikatsiyalashuvi tajovuzkor o'smirlarning ota-onalari bilan identifikatsiyalashuviga qaraganda aniqroq va yaqinroq ekanligini aniqlash maqsadida o'tkazilgan. Ayniqsa bu farq tajavuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning otasi bilan identifikatsiyalashuvida seziladi. Identifikatsiya – (lotincha identificare aniqlash) o'zini boshqa shaxs yoki odamlar guruhiga o'hshatishning qisman ongli aqliy jarayoni. Identifikatsiya boshqa shaxs yoki odamlar guruhiga o'xshash bo'lishga, muhim xususiyatlarni qabul qilishga odatiy urinishlar asosida yotadi. Identifikatsiya erda bolalikdan boshlab mavjud bo'lib, asta-sekin «o'ziga singib ketish» ibtidoiy istagidan yanada murakkab, samarali va sub'ektiv ravishda boshqariladigan shakllarga o'tib boradi. Identifikatsiya boshqa shaxs yoki odamlar guruhi bilan chuqur hissiy aloqani o'rnatishga yordam beradi, ular bilan aloqadorlik tuyg'usi beradi. Shunday qilib, nafaqat xarakterning xususiyatlari, balki me'yorlar, qadriyatlar yoki boshqa insondagi xususiyatlardan ham identifikatsiya sifatida na'muna olish mumkin. Tajovuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlarning ona bilan identifikatsiyalashuvida farq unchalik katta emas. Ya'ni ona bilan identifikatsiyalashish tajovuzkor va tajovuzkor bo'lmagan o'smirlar o'rtasida ancha yuqori va yetarlicha yaqin darajada.

O'smirda agressivlikning namoyon bo'lishi yoki uning qanday shaklda namoyon bo'lishi u yashab turgan oilaviy muhitga, tengdoshlar jamoasiga, makromuhit (ta'lim

muassasasi), u yashayotgan jamiyatning urf-odat va an'analariga va unga oqib kelayotgan informatsion oqimning turiga bog'liq. Bunda oila hal qiluvchi rolni bajaradi. Bu oilada turmush o'rtoqlarning bir biriga munosabati, ota-ona va bola o'rtasidagi munosabat, oiladagi axloqiy qoidalar, dunyoqarash va oilaning rejalari hamda maqsadlarini o'z ichiga oladi.

R.G.Ilyusheva o'smirdagi agressivlikni oshishiga sabab bo'luvchi oiladagi tarbiyaning noto'g'ri turlari ustida tadqiqotlar olib bordi. Tarbiyaning "e'tiborsiz vasiylik" turi, tarbiyaning "oilaning kumiri" turi va tarbiyaning "Zolushka" turi.

Tarbiyaning "e'tiborsiz vasiylik" turi alkogolizm yuzaga kelgan, ota-onalar ziddiyatli oilalarda, rasmiy ravishdagi farovon, aslida deformatsiyalangan oilalarda paydo bo'ladi. Tarbiyaviy vazifalar faqat majburan, yuzaki bajariladi va asosan bolani materil ta'minlashga asoslangan bo'ladi. E'tiborsizlik sharoitida o'sgan o'smirlarda zararli odatlarga berilish, alkogol va tamakiga bo'lgan qiziqishning erta uyg'onishi ko'zga tashlanadi. Ular uchun maktabdan qochish, o'smirlarning antiijtimoiy guruhlariga qo'shilish, huquqbuzarliklar amalga oshirish xarakterli. Buning natijasida ularda shavqatsizlik, janjallarga moillik va boshqa salbiy odatlar yuzaga keladi.

Tarbiyaning "oilaning kumiri" usulida o'smir oilaning diqqat markazida bo'ladi. Uning barcha xuslatlari doimiy maqtovdan masalan uning tashqi ko'rinishi, intellekti kabilar. Shunisi xarakterliki tashqi ko'rinish haqida gap ketganda eng ko'rkam yoki chiroyli, intellekt haqida gap ketganda eng aqilli degan maqtovlar nazarda tutiladi. Bunday tarbiya bilan o'smir yuksaklikka ega manmanlik, o'z fazilatlarini ortiqcha baholash va e'tirofga bo'lgan doimiy tashnalik va xulq-atvor namoyishkorlik, kuchayganlik bilan ajralib turadi. Qimmatbaho kiyimlarga, buyumlarga va mashg'ulotlarga qiziqishi ortib boradi. Bunday o'smirlar har qanday yo'l bilan o'ziga e'tiborni qaratish istagida bo'ladi. Ularning istaklari amalga oshmagan hollarda ularda yovuzlik va agressivlik ko'zga tashlanadi.

O'smirning o'z agressiyasining namoyon qilishni o'zlashtirishiga oilada aka-uka va opa-singillarning o'zaro munosabatlari asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu fikr Felson tadqiqoti (Richardson D. Beron R. 1997)da o'z aksini topdi. Ushbu tadqiqot natijasida o'smirlar jismoniy va verbal agressiyaning ko'proq qismini o'z opa-singil va aka-ukalariga yo'naltirishlari aniqlandi. Aniqlandiki, ota-onaning farzandning agressivligiga nisbatan munosabati bola va ota-ona o'rtasidagi munosabatga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ota-onalar bolalar o'rtasidagi negativ munosabatlarni yo'qotishga harakat qila turib qaytaga ushbu negativ munosabatlarni kengayishiga sabab bo'lishlari mumkin.

Chet el olimlari agressivlikka moillikning avloddan avlodga o'tishini monozigot va dizigot egizaklarda o'rganishdi. Natijalar qarama-qarshi bo'lib chiqdi. R.Beron va D.Richardson (1997)larning tadqiqotlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, agressivlik aynan avloddan avlodga me'ros bo'lib qolmasdan, gen orqali o'tgan ma'lum bir xarakter xususiyat (impulsivlik yoki liderlikka intilish) agressivlikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Shuningdek J.K.Dandaryova va A.A.Rean maxsus ijtimoiy tadqiqot o'tkazilgan tadqiqot natijasiga ko'ra, o'z o'ziga bo'lgan bahoning tashqi ijtimoiy olam ziddiyatli holati, boshqacha qilib aytganda o'smirdagi o'z o'ziga bergan bahoning tashqi ijtimoiy olamdan unga berilgan baho bilan nomutanosibli, o'smirda uning tengdoshlarga nisbatan agressivlikning yuqori darajasi bo'lishini sabab bo'ladi. Agressivlikning nisbiy shakli va negativlikda bu yaqqol ko'zga tashlanadi. hamda ularda norozilik, jismoniy agressivlik va asabiylashish shakillari ham seilarli darajada bo'ladi. .Aytish mumkinki o'smirlarda o'z o'zini hurmat qilish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, undagi umumiy agressivlik va uning tarkibiy qismlari ham shunchalik uqori bo'ladi. Bu munosabat tajovuzning instrumental shakliga ham, tajovuzning boshqa dushmanlik shakliga ham birdek xosdir. A.A Rean (1997)ning tajribasi shuni ko'rsatadiki, 14-17 yoshdagi o'smirlarda jismoniy tajovuz darajasi shaxsning umumiy o'z o'zini baholash darajasi bilan bog'liq. O'z o'zini baholash darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, jismoniy agressivlikni namoyon qilish tendensiyasi shunchalik aniq. O'smirda agressivlikning namoyon bo'lishi yoki uning qanday shakilda namoyon bo'lishi u yashab turgan oilaviy muhitga, tengdoshlar jamoasiga, makromuhit (ta'lim muassasasi), u yashayotgan jamiyatning urf-odat va an'analariga va unga oqib kelayotgan informatsion oqimning turiga bog'liq. Bunda oila hal qiluvchi rolni bajaradi. Bu oilada turmush o'rtoqlarning bir biriga munosabati, ota-

ona va bola o'rtasidagi munosabat, oiladagi axloqiy qoidalar, dunyoqarash va oilaning rejalari hamda maqsadlarini o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Л.М.Семенюк «Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции» Москва, 1996 96-ст.
2. Р.Берон Д.Ричардсон – Агрессия спб 1997. 104 ст.
3. К.Ю Гуляева «Агрессивность в подростковом возрасте и ее коррекция» УДК 159.96+159.94+316.6 23.12.2006г.
4. Илешева Р.Г. Нарушения поведения у детей и подростков.– Алма-Ата: Наука, 1990. – 160 ст.
7. Юнусова, Гузаль Султановна. «Развитие воображения молодежи и подростков, воспитывающихся в благополучных и неблагополучных семьях.» *theoretical & Applied Science* 6 (2013): 91-94.
8. Юнусова, Гузаль Султановна. «Развитие воображения молодежи и подростков, воспитывающихся в благополучных и неблагополучных семьях.» *theoretical & Applied Science* 6 (2013): 91-94.
9. Юнусова, Гузаль Султановна. «Развитие воображения молодежи и подростков, воспитывающихся в благополучных и неблагополучных семьях.» *theoretical & Applied Science* 6 (2013): 91-94.
10. Yunusova Guzal Sultanovna. (2022). The influence of the mother's personality in raising the spiritual consciousness of adolescents. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 5, 111–115. Retrieved from <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/114>
11. Yunusova Guzal Sultanovna. (2022). The influence of the mother's personality in raising the spiritual consciousness of adolescents. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 5, 111–115. Retrieved from <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/114>
12. Yunusova Guzal Sultanovna. (2022). The influence of the mother's personality in raising the spiritual consciousness of adolescents. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 5, 111–115. Retrieved from <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/114>